

PETER PAVEL VERGERIJ IN REFORMACIJA V ISTRI

Salvator ŽITKO

Pokrajinski muzej Koper, SI-6101 Koper, Kidričeva 19

IZVLEČEK

Prispevek obravnava širjenje protestantizma v Istri v kontekstu družbenih in verskih razmer na prehodu med 15. in 16. stoletjem, ki so pospešile širjenje herezije na območju koprške škofije že pred prihodom Petra Pavla Vergerija, z njegovim nastopom (1536) pa se je luteranska doktrina dodobra razširila po celotnem istrskem polotoku. Vergerijevo reformacijsko delovanje je poleg prizadevanj po uvedbi "lingue volgare" vključevalo tudi borbo proti vraževerju in verovanjem, ki so koreninila v ljudskih čustvih, različnih etnijah in mentaliteti ljudi, zato so ga nasprotniki ovadili inkviziciji, leta 1549 pa mu je bila odvzeta tudi čast škofa.

Vergerijevo reformatorsko delovanje in stiki, ki jih je ohranil z Istro tudi po izgnanstvu v nemških deželah, kamor se je zatekel pred inkvizicijo, so bili velikega pomena za ohranjanje glagolice, s tem pa tudi slovanske samobitnosti v Istri.

Ključne besede: reformacija, protestantizem, Istra, inkvizicija, herezija, papeška kurija

PIER PAOLO VERGERIO IL GIOVANE E LA RIFORMA IN ISTRIA

SINTESI

Il contributo esamina la diffusione del protestantesimo in Istria nel quadro delle condizioni sociali e religiose a cavallo tra il Quattrocento ed il Cinquecento, che accelerarono la diffusione delle eresie nell'area della Diocesi di Capodistria già prima dell'arrivo di Pier Paolo Vergerio, mentre con il suo insediamento a vescovo (1536), la dottrina luterana si diffuse ampiamente in tutta la penisola istriana. L'attività riformatrice del Vergerio, accanto all'impegno volto all'introduzione della lingua volgare, comprendeva anche la lotta contro le superstizioni e le credenze presenti nelle diverse etnie e nella mentalità della gente, perciò i suoi oppositori lo denunciarono all'Inquisizione, e nel 1549 gli fu revocata anche la dignità episcopale.

L'attività riformatrice del Vergerio ed i contatti che mantenne con l'Istria, anche dopo l'esilio in terra germanica, dove riparò per sfuggire all'Inquisizione, furono di grande importanza per la conservazione del glagolitico, e con ciò dell'identità slava in Istria.

Parole chiave: Riforma, protestantesimo, Istria, Inquisizione, eresia, Curia papale

Uvod

Lokalna istrska cerkvena zgodovina oziroma verska podoba istrskih škofij od 16. do 18. stoletja s poudarkom na obdobju reformacije in pritireformacije je zlasti s sistematično raziskavo in objavo virov ter vrsto razprav in člankov po letu 1980 (podrobneje o tej problematiki govorita zlasti prispevka A. Miculiana, *Fonti inedite per la storia della Riforma in Istria, L'Umanesimo e la Riforma in Istria*, Firenze 1983, 203-214 in F. Salimbenija, *Fonti e studi sulla storia religiosa dell' Istria nel XVI secolo*, ibidem, 167-192) v veliki meri zapolnila vrzel, ki je bila na tem področju prisotna še vse do povojnega časa.

Med vidnejšimi in obsežnejšimi deli, ki obravnavajo navedeno problematiko, je med starejšimi deli zlasti delo Morteana (1887), Paschinija (1922) in Schullerja (1950), Pitassija (1970), med novejšimi pa zlasti delo Cavazze (1983) in Miculiana (1983/84).

Med hrvaškimi avtorji se problematike protestantizma v Istri dotikajo zlasti Bratulić (1962), Mirković (1957), Stipčević, Jembrih, Jambreč, Schiffler in drugi.

Med slovenskimi raziskovalci se navedene tematike dotikajo Simoniti (1979), Rupel (1962), Paternu (1985), Pogačnik, Dolinar, Premk, Glavan itd.

Gospodarske, družbene in etnične značilnosti Istre v času reformacije

Pri orisu reformnega gibanja v Istri je prav gotovo potrebno izhajati iz dejstva, da sta se zlasti v njenem beneškem delu pod vplivom družbenoekonomskih procesov v srednjem veku, ki so z ene strani omogočili razvoj avtonomnih mestnih komun, na drugi strani pa stimulirali odpornost tradicionalnih izvenmestnih območij, oblikovala dva različna kulturna, družbena in ekonomska kroga. To sicer ni bil nekakšen specifičen istrski pojav, saj so mestna in ruralna območja gotovo povsod v Evropi gradila svoje duhovne in družbene strukture na kontroverznih osnovah, vendar se je v Istri razen gospodarskih in družbenih dejavnikov kot konstitutivni dejavnik družbene in kulturne diferenciacije pojavilo tudi vprašanje jezikovne oziroma etnične pripadnosti. Po eni strani je bil sicer zaprt krog mestnih komun, ki jih je uravnavalo beneško statutarno pravo, odprt in dojemljiv za duhovne in kulturne tokove, ki so

sem prihajali predvsem iz severnoitalijanskega prostora, patriarhalno kmečko območje, katerega najvišji kulturni domet je bila glagolica, pa je ostalo vezano skoraj izključno na svoj jezik in tradicijo (Peruško, 1968, 65-66).

V severozahodnem delu Istre se je torej že v 14. stoletju oblikovala značilna istrska etnično zaznamovana dihotomija med mestom in podeželjem, saj so mesta integrirala prišleke, ne glede na njihovo poreklo, v romanski ali italijanski, podeželje pa v slovanski etnični element; severno od Dragonje v slovenski, južno v hrvaški asimilacijski krog (Darovec, 1998, 19).

Poleg teh značilnosti je na razširjenost protestantizma zlasti na istrskem podeželju vplivala demografska podoba, ki se je pričela v 15. in 16. stoletju s turškimi vpadi, beneško-avstrijskimi vojnami, kugami, malarijami in naravnimi nesrečami naglo spreminjati. Prebivalstvo beneške Istre se je moralo nenehno popolnjevati s priseljenci z Apeninskega polotoka (Furlanije in Karnije), predvsem pa iz Dalmacije, Albanije in z grških otokov. Težkim razmeram na istrskem podeželju so bili dejansko najbolj kos Dalmatinci, Morlaki, Albanci, Črnogorci in Grki, ki so v glavnem poselili območja osrednje in južne Istre od srede 15. pa do srede 17. stoletja, ko se je ta razmeroma močna kolonizacija polagoma ustavila (cfr. De Franceschi, 1879, 357; Bertoša, 1985; Erceg, 1980, 229).

V 16. stoletju se je organizirana kolonizacija povečala tudi v avstrijskem delu Istre, kjer so se osnovne demografske in etnične značilnosti komaj kaj razlikovale od tistih v beneškem delu.

Pri dotoku novega prebivalstva so bile beneške oblasti v duhu tridentinskega koncila pozorne zlasti na to, da so se nekatoliški priseljenci še pred odhodom zaobljubili, da bodo prestopili v katoliško vero. Čeprav so v Istro prihajali v prvi vrsti katoliki iz zahodne Bosne, Hercegovine, Dalmacije, otokov in sosednjih avstrijskih dežel, mnogi pod vodstvom svojih župnikov (popov) frančiškanov, so bili mnogi tudi iz pravoslavnih dežel. Sem gre šteti Grke in priseljence črnogorskega porekla, vendar je le redkim skupinam uspelo ohraniti pravoslavni obred (npr. črnogorskim v Peroju), medtem ko je večina pravoslavnih priseljencev sčasoma sprejela katoliško vero (Darovec, 1998, 32).

Poleg stalnega, vendar ne pretiranega dotoka hrvaško - srbskega in drugega balkanskega življa se je na podeželju severozahodne Istre ob že prej naseljenem romanskem življu ohranil slovanski element; na skupno slovansko kulturo pa seveda opozarjajo še mnogi glagolski napisi tako v srednji Istri, zlasti v Roču in Humu, pa tudi na koprskem ozemlju, ter samostan frančiškanov tretjerednikov - glagoljašev v Koprju, osnovan že leta 1467 (Štefanić, 1956, 46).

Beneške oblasti so spoštovale domači jezik Istranov in glagolice niso preganjale, so pa nekateri višji duhovniki zlasti od druge polovice 16. stoletja nezaupljivo gledali na glagolico in jo večkrat poskušali utesniti. V bistvu je ravno protestantsko gibanje, ki je pričelo prodirati v Istro po letu 1520, mnogo pripomoglo k nastajanju in uve-

ljavljanju glagolske književnosti po Istri in Dalmaciji, tako da je glagolica v času protestantizma doživela ponovni, a tudi zadnji vzpon (Darovec, 1990, 46). Najprivlačnejša stran protestantizma so bile torej za istrsko podeželje glagolske knjige, do katerih so siromašni glagoljaši le težko prišli, ter so zato protestantsko akcijo tiskanja glagolskih knjig razumeli bolj kot kulturno težnjo po glagolski književnosti in manj kot versko gibanje (Peruško, 1968, 166).

Seveda pa je protestantsko gibanje dobilo povsem drugačno vsebino in razsežnosti med meščanstvom romanskega izvora, zlasti v najbolj gosto naseljenih središčih, bodisi ob istrski obali kot v notranjosti. Privrženci reformacije so pripadali najrazličnejšim socialnim slojem, nova verska doktrina je prevzela tako laično kot redovniško duhovščino, nižje in višje plemstvo, trgovski in obrtniški sloj pa tudi najnižji sloj mestnih popularov.

Širjenje protestantizma v koprski škofiji in prvi ukrepi papeške kurije za njegovo zatrtje

Versko gibanje se je v Istro širilo pravzaprav iz dveh smeri: iz Kranjske, s katero je imela beneška Istra tesne gospodarske vezi, in iz Trsta, ki je imel svoje neposredne trgovske stike z nemškimi in notranjeavstrijskimi deželami. V Trstu in na Goriškem se je naklonjenost do protestantizma kazala že v 30-ih letih 16. stoletja. Zlasti tržaški škof Pietro Bonomo je bil po miselnosti blizu protestantom - reformatorjem. Trst je imel, kot vemo, tudi pomembno vlogo pri nastajanju slovenske reformacije in z njo vred slovenske književne kulture. Primož Trubar je najbolj občutljivo obdobje svoje intelektualne rasti preživel pri Pietru Bonomu oziroma svoj usodni preobrat k novi verski doktrini doživel v šoli Bonomovega humanizma in njegove jezikovne tolerance (Paternu, 1985, 385).

Škofa Bonoma torej sodobniki pa tudi kasnejši raziskovalci protestantizma označujejo kot krivca za uvoz "merce sassonica" v Istro in Dalmacijo; pod vplivom njegovih pridig se je herezija začela širiti predvsem po koprski škofiji, v največji meri v Piranu. Ravno v tem mestecu je herezija zadobila tolikšne dimenzije, da je P. P. Vergerij, takrat še papeški nuncij na Dunaju, 30. avgusta 1534 obvestil papeško kurijo, da v Trstu zelo dobro klije luteranstvo, ki ga tja širijo trgovci iz nemških dežel. "Or io intendo che fuor di Trieste uscita questa peste è attaccata molto bene in un castello nominato Pirano, dove pubblicamente alcuni ribaldi andavano contaminando gli animi di quelle semplici persone...se coloro ne vanno impuniti actum est de tota Istria, actum est cum summo totius Italiae periculo" (VP, 1950, 63; VP, 1922, 16).

Te navedbe jasno kažejo, da je v tem času tudi Vergerij odločno nastopal proti širjenju luteranstva v Istri in Trst označil kot tisto središče, od koder se je herezija nevarno širila tudi v Istro (Paschini, 1922, 15-17).

Kljub navodilom papeža Klementa VII., ki je opomnil beneške škofe, da morajo skrbeti za izvajanje V. lateranskega koncila, in svojemu apostolskemu nunciju priporočil, da na vseh ozemljih Beneške republike zažgejo vse knjige, ki so na seznamu prepovedanih knjig, so se protestantska dela prej, preden je začela delovati Sveta inkvizicija, že razširila po Istri in Dalmaciji. Papeški nuncij v Benetkah, Aleandro Girolamo, je istočasno v svojih poročilih papežu opozoril tudi na mnoge zlorabe, škandale in razpuščenost v duhovniških in redovniških vrstah po istrskih škofijah (Miculian, 1981/82, 134).

V skladu s cerkvenimi odredbami je tudi beneški dož Marino Grimani priporočal, da za vsako ceno istrsko prebivalstvo obvaruje pred "pogubno luteransko verolomnostjo, ki jo je že pred časom obsodila presvetla apostolska cerkev", vendar se je, kot že omenjeno, herezija naglo razširila po istrskem polotoku (Miculian, 1980/81, 183; Marcuzzi, 1910, 39).

Luteranske ideje so propagirali domači duhovniki, razen tega so goreči luteranski pridigarji prihiteli v Istro tudi iz drugih provinc. Ob luteranskem gibanju najdemo tu še valdesianske teze, ni pa manjkalo niti idej anabaptističnega izvora tako v tržaški, koprski kot v poreški škofiji. Okoli leta 1520 niso le izobraženci in duhovniki pristopali k reformaciji, temveč celo ženske in otroci (Paschini, 1952, 223).

Prve preiskave in sodne procese proti krivovercem je Aleandro Girolamo sprožil v Piranu, ki po kulturnem utripu in literarnem ustvarjanju v tistem času ni zaostajal za Kopro kot prestolnico beneške Istre. Ko je leta 1534 v Benetke pred sodišče privedel Marca Petronia Caldana, Marca Antonia Venierja in učitelja Giovannija Antonia Petronia, se je pravzaprav pokazalo, da je v Piranu izpovedovanje heretičnih idej v bistvu povezano z borbo za mestno avtonomijo v odnosu do bližnjega Kopra kot sedeža škofije, zavračanje privilegijev številnih samostanov na tem območju pa tudi zavračanje tujih duhovnikov, ki so izkoriščali beneficije piranske župnije. Ne nazadnje je lahko predstavljalo tudi borbo za neodvisnost in obrambo starih mestnih pravic. Zdi se, da Aleandro ni prišel do konca preiskave, saj so obtoženci zanikali vse obtožbe, obenem pa ni bilo pravih dokazov za sodbo. Heretične ideje so se tako širile dalje in leta 1539 se je Aleandro, dobro obveščen, kaj se dogaja v Piranu, pritoževal, da so "luteranski malopridneži" gospodarji mesta, saj so pripadali mestni oligarhiji, ki je imela v rokah organe mestne samouprave (Cavazza, 1983, 95).

Mnogo bolj kot trojica omenjenih obtožencev je bil že v tistem času znan in nevaren piranski humanist in zdravnik Giovanni-Battista Goineo, ki pa je bil v teh letih še na študiju v Bologni. Prav gotovo so študijska leta, zlasti pa razprave v krogu Achilla Bocchija in Romola Amasea o problemih cerkvene reforme in papeške oblasti že odločujoče vplivale na njegovo nazorsko dozorevanje in versko oblikovanje (Cavazza, 1980/81, 151). Ravno tako so nanj v veliki meri vplivale ideje Erazma Rotterdamskega; zlasti se je Goineo zanimal za razprave o papeškem primatu in je po vsej verjetnosti leta 1539 temu vprašanju posvetil razpravo v latin-

ščini "De optimo patre rei publicae christianae." Spis je, kot navajajo raziskovalci, izgubljen, toda avtorjevo mnenje o tem je jasno izraženo v nekem pismu Petru Pavlu Vergeriju, ki je z letom 1536 že zasedel koprski škofijski prestol!¹

Nastop P. P. Vergerija za koprskega škofa in njegova reformatorska dejavnost

V času, ko je Vergerij postal koprski škof, so se razmere v severni Istri, predvsem v koprski škofiji, dejansko radikalno spremenile. Sam Vergerij se je že postopno približal krogom italijanskega evangelizma, čeprav je bil še vedno zaposlen z živahno literarno dejavnostjo proti protestantom. Do heretikov v svoji škofiji je vsekakor raje ubiral milejšo pot prepričevanja kot pa nasilja, zato ga je Aleandro Girolamo odkrito obtožil pretirane prizanesljivosti do njih; dejansko je morala biti svoboda misli v teh letih v pokrajini kar precejšnja. Pismo iz leta 1539 je edini dokaz dialoga med Goineom in Vergerijem, ki je takrat v nasprotju s piranskim humanistom še podpiral primat rimskega papeža do škofov. O njunih neposrednih odnosih je težko reči kaj gotovega, čeprav se je njuna pot do Vergerijevega izgnanstva pogosto prepletala (Cavazza, 1983, 99).

Goineov odnos do sodobnikov in rojstne dežele se v veliki meri zrcali v njegovem delu "De situ Histriae," ki je nastalo v letih 1540-1546.² Z veliko častjo omenja svoje someščane, ki so bili 1534 obsojeni zaradi herezije, in zlasti Marcu Petroniu Caldani priznava izredno poznavanje verskih zadev. Škofa Pietra Bonoma je npr. označil kot prelata "summa humanitate, prudentia, sapientia et evangelicae doctrinae purissima et sincerissima cogitatione excellentissimus," v enaki obliki je predstavil tudi Petra Pavla Vergerija kot "humaniorum studiorum et evangelicae lectionis studiosissimus." Očitno je Goineo spremenil mnenje o Vergeriju, ko je pisal svoje delo o Istri, in dejansko bi bilo zanimivo vedeti, kakšni odnosi so bili med njim in koprskim škofom po letu 1539, ko se je le-ta vedno bolj oklepjal reformatorskih idej in začel odkrito propagirati luteranstvo znotraj svoje škofije. Njuni poti sta se v letih 1539-1542 ločili, saj je Goineo sledil kardinalu Marcellu Cerviniju v Avstrijo in prišel na Dunaju v stik s proštom dunajske katedrale in nekdanjim kanclerjem univerze in svetnikom cesarja Ferdinanda Paulom Obersteinerjem iz Kranjske (Simoniti, 1978, 207).

V tem obdobju je Goineo, kot je razvidno iz njegovega delca "Epistola ad in-

¹ P. P. Vergerij je z odobritvijo papeža Pavla III. 5. maja 1536 zasedel najprej škofijski sedež v Modruču (med Reko in Senjem), v začetku septembra istega leta pa koprski škofijski sedež, ki je bil sicer namenjen D. Valvassoriju iz Bergama, vendar je le-ta 26. avgusta 1536 umrl. Ob nastopu svoje škofovske časti v Kopru Vergerij še ni bil klerik in ni zahteval papeške bule o investituri. (Cogli-evina, 1950, 69-73)

² Gojnejevo delo *De situ Histriae* nima datuma niti drugih tiskarskih oznak. Po vsej verjetnosti je bilo napisano po avgustu 1543 in natisnjeno tekom naslednjih dveh let. (Cavazza, 1983, 94) Po zaslugi G. Fontaninija je bilo delo natisnjeno leta 1722 z naslovom *Joannis Baptistae Goynaei, De Situ Istriae Libellum* (objava v AT, II, 1830, 45-71; prim. Darovec, 1999, 63-82).

victissimum regem Ferdinandum ecc. a religione et pace missa," pod vplivom Erazmovih zamisli še verjel v versko pomiritev, vendar so se te iluzije kmalu razblinile. S svojim spisom (IRLBURB, I, 453; Simoniti, 1972, 480-487) je na cerkvenem zboru v Wormsu leta 1541 verjetno seznanil koprskega škofa, ki je ravno po zboru v Wormsu postal glasnik reformacije.

Po končanem študiju medicine v Padovi se je Goineo 1543 vrnil v rojstni Piran, kjer se je luteranstvo pod Vergerijevim vplivom že dodobra razvilo. Pri njunem literarnem delu se je v tem obdobju izpostavilo eno bistvenih vprašanj reformacije: uporaba "lingue volgare" namesto latinščine. Tradicija P. P. Vergerija st., ki je poznal le latinski jezik in kulturo, se je v krogih izobražencev po mestih čutila še v 16. stoletju. Tako je Koprčan Andrea Divo prevajal v latinščino Homerja, Aristofana in Teokrita ter druge klasične pisce, slovesnosti po mestih so se pričele s svečanimi latinskimi nagovori in izreki, ki so jih v duhu humanizma prevzemali iz klasičnih avtorjev, palače, cerkve in samostane so ravno tako krasili z latinskimi napisi (Zil-otto, 1910, 18-19).

Še v 16. stoletju se piscem torej ni zdelo primerno obdelovati vzvišenih tem v italijanskem jeziku; enako dilemo je občutil sam koprski škof, vendar so ga vzori, ki so prihajali iz italijanskih dežel, prepričevali, da bi pisal in pridigal v italijanščini. Na območju evangelizma se je uporaba italijanščine povsod uveljavila, saj so tudi ljudje, ki niso bili izobraženi, lahko sprejemali nove ideje in novo duhovno klimo. Verska reforma v Istri je torej potekala tudi na jezikovnem področju. Prvi privrženci luteranskih idej so večinoma izhajali iz izobraženih krogov: bili so zdravniki, advokati, učitelji, notarji itd. Tudi v samem Kopru se je P. P. Vergerij obdal z uglednimi predstavniki plemstva in izobraženstva kot. npr. Ottonello Vida, Francesco in Cristoforo Zarotti, Francesco Grisonio, Andrea Divo, Agostino Sereni, Odorico Tofani in mnogi drugi. Izobraženci so večinoma pripadali staremu mestnemu plemstvu, ki si je že ob koncu 14. stoletja pridobilo vstop v Veliki svet oziroma organe mestne samouprave; ta struktura je bila še vedno na oblasti, še več: ločnica med patriciji in populari se je v tem obdobju, na kar kaže zlasti piranski primer, še poglobila zaradi izumrtja nekaterih starih plemiških družin (Pahor, 1972).

Obstajala je dejanska nevarnost, da se bo s širjenjem novih verskih idej delitev mestnega prebivalstva še poglobila in da bo vladajoči mestni sloj, ki je bil izobražen in mu je bil lažji dostop do luteranskih knjig iz nemškega prostora, iz novih here-tičnih pojmovanj ustvaril element lastne nadvlade, preostali del mestnega prebivalstva pa prepustil konzervativnemu in pokvarjenemu kleru ter staremu vraževerju, ki se je razpaslo že vsepovsod.

Kot škof je hotel Vergerij preseči predvsem to delitev in se je v svoji pastoralni dejavnosti obrnil na "ubogo ljudstvo, ki ne pozna latinščine" (il povero popolo che non intende la lingua latina) (Cavazza, 1983, 108). Vergerij se ravno tu pokaže kot izredno globokoumen in dalekoviden dušni pastir. Ne gre le za osebno hrabrost, da je

uvajal luteranstvo v svoji škofiji v času, ko je bila že ustanovljena Sveta inkvizicija in se je začelo neusmiljeno preganjanje heretikov, pač pa v lastnih spoznanjih, pridobljenih v neposrednih stikih s preprostimi ljudmi s podeželja, z ribiči, solinarji in koloni, da je preobrazba te dežele daleč od papeškega Rima in katoliške Avstrije možna le z uvedbo novih verskih principov in popolno versko reformo. Vse kasnejše priče na zaslišanjih, ki jih je vodil apostolski komisar Annibale Grisonio, so izjavljale, da je imel Vergerij številne somišljenike, ki so pripadali različnim socialnim slojem. Pri tem je zelo pomemben tudi njegov odnos do slovanskega prebivalstva, s katerim je živel v neposrednem stiku na svoji pristavi v Čukljah (Zucole), nekje pod današnjo vasjo Sv. Peter nad Sečovljami, pa tudi ob številnih obiskih svojih župnih cerkva po vaseh nad Koprom, Izolo in Piranom. "Lingua schiava" mu je zvenela domače, saj jo je očitno poznal že od mladih nog, srečeval se je z njo kasneje na potovanjih po Dalmaciji z bratom Giovannijem Battistom Vergerijem, puljskim škofom, pa tudi v stikih z istrskimi protestanti.³

Vergerijevo reformatorsko delo je bilo nedvomno težko: bilo je dejansko potrebno pobijati vraževerja, verovanja in nagnenja, ki so koreninila v ljudskih čustvih, različnih etnijah in mentaliteti ljudi, ki so živeli na podeželju, ter jih nadomestiti z verovanjem drugačne vrste. S svojimi odločitvami, ki se niso omejevale le na podeželje, kjer so protestanti odločno nastopili proti grobim manifestacijam vraževerja in pobožnjakarskega fanatizma, se Vergerij v Piranu ni omejil le na pridige proti kultu svetnikov, temveč je ukazal iz stolnice odstraniti kip mestnega zaščitnika sv. Jurija, se zoperstavil proti temu, da bi verniki dajali prispevke k podobi sv. Ane, in podobno (Morteani, 1887, 36).

V Kopru je vernikom pogosto bral in razlagal evangelij ter spise Erazma Rotterdamskega, največjega pisca tedanjega časa, ki je imel velik vpliv na tedanjo evropsko kulturo (Miculian, 1980/81, 206).

P. P. Vergerij je v soglasju z bratom Giovannijem Battisto v letih 1542-1548 med klerom in meščani propagiral novo vero, širil luteranske knjige, zavračal čaščenje svetnikov, spoved za grehe in podobno. Njegovo reformatorsko delo, ki ga je pospeševalo težko ekonomsko stanje v istrskih škofijah, so sprejemali vsi družbeni sloji in čedalje redkejši duhovniki so opravljali svoje verske funkcije (Miculian, 1980/81, 183).

Vergerijevo pastirsko delovanje je zlasti v Piranu znova vzpodbudilo heretično delovanje različnih vrst in našlo privrženca v različnih socialnih slojih (Comunità piranese). Eden od voditeljev je znova postal Marco Petronio Caldana, ki je užival slavo starega luteranca, vendar se je odslej omejeval na širjenje luteranskih knjig, ki so bile napisane v italijanščini, in na lastnem domu organiziral šolo za dečke, ki jih je

³ Kot koprski škof je P. P. Vergerij obiskoval brata Giovannija Battisto, puljskega škofa, pa tudi ostarelega tržaškega škofa P. Bonoma, ki je v Trstu poklical luteranskega pridigarja Giulia da Milano in slovenskega pridigarja Primoža Trubarja (Tremoli, 1952/53, 229-233).

učil "pater noster" in branje evangelija. Deloval je z izredno previdnostjo in pazil, da ni stopil v polemiko z nasprotniki koprskega škofa oziroma da bi nastopal v javnosti, temveč se je raje približal posameznikom ali manjšim skupinam (Cavazza, 1983, 110).

Mnogo radikalnejša je bila v Piranu druga skupina heretikov, ki jo je vodil Pietro Cristoforo. Njegove kritike so bile uperjene proti zakramentom, papeškemu primatu, ni se pomišljal razglasati "che li frati et preti doverian viver delle sue fatiche et che era male a farli elemosina" (Cavazza, 1983, 110). Njegovi privrženci so bili piranski težaki, solinarji, mali obrtniki; "sekta nevednežev", je kasneje komentirala neka priča, ki so cele dneve govorili o različnih stvareh, ne le verskih, pač pa tudi socialnih, verska razprava pa se je pogosto sprevrgla v nestrpnost in goreče hujskanje, ki je imelo že tudi socialno in razredno ozadje. Dejansko je kasneje neki Pietro Manelfi v svoji ovadbi imenoval "Pietra Callegara" za vodjo anabaptistov v Piranu, vendar se je skupina zaenkrat omejevala le na 12 do 15 privrženecv (Ginzburg, 1970, 52).

Ne glede na delovanje Marca Petronia Caldana in Pietra Cristofora so nekatere ugledne priče kasneje označile za najbolj nevarnega piranskega heretika Giovannija Battista Goineo. Razen običajnih luteranskih naukov o zakramentih, obhajilu, maši in božji milosti je z mnogo poguma ponavljal svoje stare teze o papeškem primatu. To je bila pravzaprav najhujša trditev Vergerijevih privrženecv, ki so si s tem nakopali sovraštvo Svete inkvizicije. Kljub temu, da je Goineo pogostokrat nastopal v javnosti, hrupno polemiziral z duhovniki in menihi, v heretičnih krogih Pirana ni imel nekega posebnega položaja. Priče, ki so kasneje ovadile njegovo propagando v prid luteranskih idej, mu niso pripisale vloge, ki so jo nadele Marcu Petroniu Caldani ali pa Pietru Cristoforu. Kljub temu, da se je prilagodil stanju, ki je vladalo v Piranu, ni povsem opustil svojih aristokratskih nagnenj, zaradi katerih je nekaj let pred tem še branil uporabo latinščine in se zavzemal za privilegije izobraženstva v odnosu do neizobraženega ljudstva. Verjetno pa je prav polom poskusov verskega miru Pirančana privedel do radikalnejših stališč in začel je izražati dvom v možnost kompromisa med starim in novim, kar je Vergerij še vedno skušal vzpostaviti v svoji škofiji. Za razliko od Caldane in Cristofora je bil Goineo humanist, izobraženec, človek, ki je potoval, pisal knjige, osebno poznal razmere v Nemčiji, zato njegovo kljubovanje in intelektualna superiornost seveda nista dajala upanja, da se bo v prihodnosti pokoraval cerkvenim oblastem. V kasnejših sodnih procesih je inkvizicijsko sodišče leta 1550 Goineo zato obsodilo kot "notoričnega heretika" in ga za večne čase izgnalo z ozemlja Beneške republike (Ziliotto, 1913, 179-183).

Vergerijevo delovanje, predvsem po letu 1546, ko se je proti njemu zaključil prvi proces pred Inkvizicijskim državnim sodiščem v Benetkah, pa se ni omejevalo le na koprsko škofijo, temveč je prek sorodstvenih ali prijateljskih vezi seglo tudi v druge predele beneške Istre oziroma v Pazinsko grofijo, kjer se je literarna in kulturna dejavnost v prvi polovici 16. stoletja močno razširila ravno s širjenjem protestantske reforme (Miculian, 1986/87, 226). Tu gre podčrtati delo in aktivnost Matije Gerbca,

edinega humanista Pazinske grofije, ki se je pod vplivom Matije Vlačiča - Ilirika spoprijel s študijem grškega jezika in literature ter leta 1537 po priporočilu Philipa Melanctona dobil katedro na Univerzi v Nürnbergu, nekoliko kasneje pa ga zasledimo v Tübingenu, kjer je umrl leta 1559 (Miculian, 1986/87, 226).

Tudi v Pulju je Giovanni Battista Vergerij, ki je bil imenovan za škofa leta 1532, sprva užival podporo rimske kurije, vendar je dokaj zgodaj začel iskati podporo vseh tistih krogov znotraj in zunaj svoje škofije, ki so si prizadevali za reformo cerkve. Ker so v njegovi škofiji heretične ideje dobile mnogo privrženecv, je že leta 1536 organiziral sinodo, vendar se je vse do svoje smrti 1548 ubadal s številnimi težavami. Prišel je v odkrit spor z redovnicami samostana sv. Teodore v Pulju, ki jim je zasegel imetje in prihodke, ter se na predlog beneškega doža zavzemal za reorganizacijo samostana vse do svoje smrti leta 1548 (Pitassio, 1970, 34). Gotovo je, da je Giovanni Battista za razliko od brata umrl v naročju katoliške cerkve in ni bil odstranjen s svojega škofovskega položaja kot Peter Pavel Vergerij (1549), obenem pa ga je tudi papeška kurija po smrti označila z "bonae memoriae" (Stancovich, 1828b, 297-307).⁴

Kot vidnejše središče protestantske doktrine gre v Istri označiti tudi Labin, kjer je deloval fra Baldo Lupetina, provincial reda malih konventualcev. Svojega mlajšega rojaka Matijo Vlačiča - Ilirika je prepričal, da se je podal v Nemčijo in tam nadaljeval s svojim poslanstvom.⁵ S svojim neutrudnim delovanjem je Lupetina potegnil za seboj večino meščanov, zato ga je inkvizicijsko sodišče 1547 v Benetkah obsodilo na dosmrtno ječo, 1556 pa na smrt z utopitvijo (Miculian, 1979/80, 223; Comba, 1975, 5-20).

Tudi položaj v Poreču in Novigradu ni bil kaj bistveno drugačen od položaja v Pulju, ravno tako je bil protestantizem dokaj razširjen tudi v Vodnjanu, vendar predvsem v drugi polovici 16. stoletja. Manj se je luteranska doktrina razširila v Miljah, Izoli, Umagu, Rovinju, Balah in Fažani, pa tudi v manjših središčih v notranjosti kot npr. v Bujah, Motovunu, Sv. Vinčenatu in drugje (Miculian, 1979/80, 224).

Verjetno je bojazen papeške kurije, da ji bosta brata Vergerij, eden kot puljski in drugi kot koprski škof, s svojim delovanjem in poznavanjem kulturnih in etničnih posebnosti svoje dežele popolnoma odtegnila verski in politični vpliv nad Istro, povzročila, da so koprskemu škofu leta 1549 odvzeli njegovo dostojanstvo in ga prisilili v izgnanstvo, ostale luterance pa neusmiljeno preganjali in v kali zatrli vsako obliko herezije.⁶ Težko si je namreč drugače razlagati srdito ravnanje Svete inkvi-

⁴ G. Muzio, kot je razvidno iz njegovega dela Vergeriane in Lettere cattoliche, je tudi G. B. Vergerija označil za heretika in 1554 Inkviziciji predlagal, da bi mu po smrti izrekla pravo kazen (Ziliotto, 1944, 129).

⁵ Matija Vlačič - Ilirik, po nekaterih navedbah nečak, po drugih bratranec Balda Lupetine (Vasoli, 1983, 47); obširneje v delu Mirković (1957, 63-94).

⁶ Ob P. P. Vergeriju je inkvizicija osumila Francesca Grisonija, Girolama Zarottija, Odorica Tofanija, Agostina Serenija in Girolama Vido; leta 1550 so pred inkvizicijsko sodišče v Benetkah privedli tudi G. B. Goineo iz Pirana (Ferrari, 1892, 114).

zicije in silovito gonjo, ki sta jo proti Vergeriju vodila njegov someščan Annibale Grisonio, apostolski komisar, ki ga je papež ob koncu leta 1548 poslal v Istro z vsemi pooblastili, da uniči herezijo, in Girolamo Muzio, ki je bil po objavi svojih "Vergerian" in po polemiki z Vergerijem označen za pravega odrešenika katolicizma v Istri (Paschini, 1927, 349).

Iz pisem, ki jih je Muzio pošiljal kardinalu Carafi (kasnejšemu papežu Pavlu IV.), je razvidno, da so leta 1553, potem ko je moral Vergerij zapustiti Koper, Inkvizicija pa je proti drugim uglednim heretikom sprožila preiskavo, nekateri ugledni meščani iz Kopra in Pirana ustanovili akademijo, ki si je nadela vzdevek "Accademia dei Desiosi". Kmalu po ustanovitvi je Muzio nanjo naslovil pismo ("a gli Eccelenti Accademici Desiosi, fratelli et Signori miei honorandi"), v katerem je izrazil dvom in bojazen, da družčina s tem imenom ne bi sprejela Kristusovega nauka in gojila prave znanosti (Ziliotto, 1944, 127). Očitno je Muzio v svoji verski gorečnosti tudi v novoustanovljeni akademiji zaslutil heretičnega duha, saj je tudi vrsta italijanskih akademij tistega časa vzbudila dvom in nezaupanje katoliške reakcije. Zavedaje se Muzijeve zagrizenosti in neprizanesljivosti do heretikov, je tudi pod vtisom neizprosni udarcev, ki jih je ta "maleus haereticorum" pred časom naperil proti nekaterim njihovim uglednim someščanom, so se člani akademije izjasnili, da se bodo popolnoma izogibali religioznih tem. To stališče je Muzia še dodatno raztogotilo, zato je akademike odkrito označil za brezbožnike in jih pozval, naj se opredelijo za katolicizem ali herezijo, ter jim zagrozil z večno pogubo. Burna reakcija nekaterih Koprčanov, ki so se v Benetkah seznanili z Muzijevim pismom, je končno privedla do tega, da je Muzio v drugem pismu akademike odkrito označil za Kristusove sovražnike oziroma jih je postavil pred dejstvo, da iz svojih vrst izločijo heretike ("separatevi da coloro come da una schuola di malignanti, da un consiglio di impij, da una sedia di pestilentia, et da una Academia del diavolo") (Ziliotto, 1944, 129).

P. Petronio v svojem delu navaja, da se je "Accademia dei Desiosi" razšla leta 1554 zaradi kužne morije, ki je tistega leta razsajala po Istri in tudi po Kopru, vendar je ob obeh Muzijevih pismih in obtožbi vseh Desiosov, da so heretiki in Kristusovi sovražniki, jasno, da je k njeni ukinitvi pripomogel Muzio sam. Obtožb ni bil pripravljen preklicati, pač pa v svojem slepem sovraštvu ni prizanesel niti someščanom niti prijateljem in sorodnikom ter je prav v tem času nahujskal Inkvizicijo, da bi izrekla pravo obsodbo Giovanniju Battisti Vergeriju, puljskemu škofu, čeprav je njegovo telo že od leta 1548 počivalo v grobu. 21. januarja 1554 je Muzio iz Pesara pisal Inkviziciji, "da ne bi več čakal s preiskavami proti umrlemu puljskemu škofu, in če že ne bi imel poguma, da bi njegove kosti javno zažgal na glavnem trgu, bi jih vsaj na skrivaj vrgel tja, kamor mečejo živalske kosti, da bi tako odstranil gnusobo iz svetega kraja" (Ziliotto, 1944, 130).

Koprski akademiki so se pred grožnjo sodnih procesov in izгона raje sami razšli, kot da bi jih Muzio s pomočjo Inkvizicije povsem uničil.

Dejansko je Inkvizicija po letu 1549, ko je P. P. Vergerij zapustil Koper, oziroma po letu 1550, ko se je v nemške dežele zatekel tudi G. B. Goineo in drugi ugledni koprski heretiki, začela pospešeno čistiti ozemlje koprške škofije. Annibale Grisoni je papeški kuriji pošiljal dolge sezname uglednih heretikov, ki so v glavnem pripadali uglednim družinam (Tommasich, 1886, 1-16); protestantska doktrina je bila tako v Kopru zatrta že do leta 1570, sedež Inkvizicije pa je v njem ostal vse do leta 1582 (De Franceschi, 1879, 291). V času torej, ko se je lahko protestantizem še skoraj nemoteno razvijal v sosednjih habsburških deželah Kranjski, Koroški, Štajerski in Pazinski grofiji, je bil v beneški Istri nasilno zatrt, to pa je imelo nemajhne posledice za nadaljni družbeni razvoj te pokrajine pa tudi za kulturno samobitnost slovanskega prebivalstva na istrskih tleh.

PETER PAUL VERGERIUS AND REFORMATION IN ISTRRA

Salvator ŽITKO

Regional Museum Koper, SI-6000 Koper, Kidričeva 19

SUMMARY

Vergerius' reformation attempts in the diocese of Koper and in the wider Istran area proceeded from humanistic and new religious ideas, which were coming from the near Trieste and German countries, already prior to his arrival. In multi-ethnic and multicultural Istra these ideas spread when he became the bishop of Koper in 1536. In his reformatory enthusiasm Vergerius is seen as a far-sighted and excellent pastor because he was introducing Lutheran in his diocese at the time when the Holy Inquisition had already been founded and mass persecution of heretics had started.

What is more, due to his direct contacts with common people (mainly the Slavs), he realized that the reformation of this country, far from pontifical Rome and Catholic Austria, is only possible with the introduction of new religious principles and a complete religious reform.

Key words: Reformation, Protestantism, Istra, inquisition, heresy, pontifical curacy

VIRI IN LITERATURA

- Bertoša, M. (1985):** Između gospodarske kategorije i socijalne napetosti. V: Problemi severnog Jadrana, zv. 5. Reka.
- Bratulić, V. (1962):** Matija Vlačić-Ilirik, katalog svjedoka istine, koji su se prije našeg vremena opirali rimskom papi i zabludama papinstva te pismeno iznosili borbene misli, JAZU, V. Rijeka-Pula, 237-238.
- Bučar, F. (1910):** Povjest hrvatske protestantske književnosti za reformacije (Matica Hrvatska).

- Cantimori, D. (1939):** Eretici italiani del Cinquecento: ricerche storiche. Firenze.
- Cavazza, S. (1980/81):** Profilo di Giovanni Battista Goineo, umanista piranese. Atti del Centro di ricerche storiche, vol. XI. Rovigno-Trieste.
- Cavazza, S. (1983):** Umanismo e riforma in Istria: Giovanni Battista Goineo e i gruppi eterodossi di Pirano. V: L' Umanesimo in Istria a cura di V. Branca e S. Graciotti. Firenze, 91-117.
- Coglevina, M. (1950):** Pier Paolo Vergerio il giovane. Pagine Istriane, III, s, n. 4. Trieste.
- Coglevina, M. (1951):** Girolamo Muzio. Pagine Istriane, III, s, n. 6. Trieste.
- Darovec, D. (1998):** Gospodarstvo severozahodne Istre v obdobju zatona Beneške republike (16.-18. stoletje) v luči delovanja zastavljalnic "Monte di pieta" v Koprju in Piranu (doktorska disertacija). Koper.
- Darovec, D. (1999):** Stari krajepisi Istre. Knjižnica Annales Majora. Koper.
- De Franceschi, C. (1879):** L'Istria. Note storiche. Parenzo.
- Erceg, I. (1980):** Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554-1807). V: Gunjačin zbornik. Zagreb.
- Ferrari, L. A. (1892):** Il processo di Pier Paolo Vergerio. V: Studi storici, archivio storico italiano, IV. Padova, XVI (1885 - XLIII, 2 della raccolta).
- Ginzburg, C. (1970):** I costituiti di don Pietro Manelfi. Firenze-Chicago.
- IRLBURB - Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis, vol. I, Buda, Typis Regiae Universitatis 1780-1781, 453.**
- Juričić-Čargo, D. (1993):** Pregled upravnega razvoja Pazinske grofije v letih od 1374-1809. Acta Histriae I. Koper-Milje.
- Miculian, A. (1979/1980):** Contributo alla storia della riforma protestante in Istria (I). Atti del Centro di ricerche storiche, vol. X. Trieste-Rovigno.
- Miculian, A. (1980/81):** Il Santo Ufficio e la Riforma protestante in Istria II. Atti del Centro di ricerche storiche, vol. XI. Trieste-Rovigno.
- Miculian, A. (1983):** Fonti inedite per la storia della Riforma in Istria. V: L'Umanesimo in Istria. Firenze, 203-214.
- Miculian, A. (1983/84):** La riforma protestante in Istria. Pier Paolo Vergerio, Giovanni Battista Goineo e le Comunità eterodosse di Capodistria nel XVI sec. (V). Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno, vol. XIV. Trieste-Rovigno.
- Miculian, A. (1986/87):** La riforma protestante in Istria (VIII), La Contea di Pisino e la Diocesi di Pedena nel XVI e XVII secolo. Atti del Centro di ricerche storiche, vol. XVII. Trieste-Rovigno.
- Morteani, L. (1887):** Notizie storiche della città di Pirano. Archeografo Triestino, II, 13.
- Niero, A. (1992):** Pier Paolo Vergerio il Giovane. V: Semi, F.: Istria e Dalmazia - Uomini e tempi, Istria e Fiume. Trieste, 173-180.

- Pahor, M. (1972):** Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja. Ljubljana.
- Paschini, P. (1922):** Riforma e controriforma al confine nord orientale d' Istria. Roma.
- Paternu, B. (1985):** Temeljni pomen slovenske reformacije. ZČ, 39, zv. 4, Ljubljana.
- Peruško, T. (1968):** Razdobje protestantizma. V: Knjiga o Istri. Zagreb.
- Pitassio, A. (1968-1970):** Diffusione e tramonto della Riforma in Istria. La diocesi di Pola nel Cinquecento. Annali della Facoltà di scienze politiche dell' Università di Perugia, n. s., vol. X. Perugia.
- Rozzo, U. (1993):** Linee per una storia dell' editoria religiosa in Italia (1465-1600). Udine.
- Salimbeni, F. (1983):** Fonti e studi sulla storia religiosa dell' Istria nel XVI secolo. V: L'Umanesimo in Istria. Firenze, 167-192.
- Simoniti, P. (1972):** Sloveniae scriptores Latini recentioris aetatis. Opera scriptorum Latinorum Sloveniae usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita. Zagreb-Ljubljana, SAZU.
- Simoniti, P. (1978):** Humanist Pavel Oberstajn in njegova "De Maximiliani laudibus epistola" (1513). Živa antika. Skopje.
- Simoniti, P. (1979):** Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja. Ljubljana, Slovenska matica.
- Schuller, F. (1950):** La riforma in Istria, Pagine Istriane, III, r. 4. Pola.
- Stancovich, P. (1828a):** Biografia degli Uomini distinti dell'Istria, I. Trieste.
- Stancovich, P. (1828b):** Biografia degli Uomini distinti dell'Istria, II. Trieste.
- Štefanić, V. (1956):** Glagoljaši u Kopru g. 1467.-1806. V: Starine SAZU. Zagreb.
- Tremoli, P. (1952/53):** Nota su Pietro Bonomo. Archeografo Triestino, vol. XVIII-XIX. Trieste.
- Vasoli, C. (1983):** A proposito di Francesco Patrizi, Gian Giorgio Patrizi, Baldo Lupatino e Flacio Illirico, alcune precisazioni. V: L'Umanesimo in Istria. Firenze.
- VP (1922) -** Vergerijevo pismo P. Carnesechiju, tajniku papeža Klementa VII. 30. avgusta 1534, Nuntiaturberichte aus Deutschland 1533-1559, vol. I, Gotha, F. A. Perthes 1892, str. 301. V: Paschini, P.: Riforma e controriforma al confine nord orientale d' Istria. Roma.
- VP (1950) -** Vergerijevo pismo P. Carnesechiju, tajniku papeža Klementa VII. 30. avgusta 1534, Nuntiaturberichte aus Deutschland 1533-1559, vol. I, Gotha, F. A. Perthes 1892, str. 301. V: Schuller, F. : La riforma in Istria, Pagine Istriane, III, r. 4. Pola.
- Ziliotto, B. (1910):** Giovanni Battista Goineo, medico ed umanista piranese. V: Annuario del Ginnasio Comunale di Trieste.
- Ziliotto, B. (1910):** Capodistria, Trieste, Maylaender.
- Ziliotto, B. (1913):** La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria. Trieste, E. Vram.
- Ziliotto, B. (1944):** Accademia e accademici di Capodistria (1478-1807). Archeografo Triestino, R. LVIII s. Trieste.